

М.Х. ДУЛАТИ МОҒОЛСТАННЫҢ ЭТНОСАЯСИ ҚҰРЫЛЫМЫ ТУРАЛЫ

М.С. Ноғайбаева -

*Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті
тарих ғылымдарының кандидаты*

Мұхаммед Хайдар Дулати бабамыздың өмірі мен шығармашылығы қалың қазақ қауымына соңғы 10-15 жылдан бері ғана жетіп, кең насихаттала бастағаны белгілі. Сондықтан осы жылдар аралығында бабамыздың артында қалған үлкен мұрасы «Тарих-и Рашиди» деп аталатын шығармасының зерттелу тарихы туралы да аз жазылған жоқ. Дегенмен бабамыздың мұрасын зерттеу, пайдалану ісінде уақыт өткен сайын жаңа мәліметтер де табылып жатыр. Мәселен бұрынғы Мұхаммед Хайдар Дулатидің еңбегінің мәліметтері алғаш ғылыми айналымға В.В. Вельяминов-Зернов енгізген деп келсек, көп ұзамай орыс ғалымынан бұрын бұл еңбекпен Шоканның таныс болғандығын білдік. Ал, белгілі шығыстанушы, зерттеуші-ғалым И.Жеменейдің үстіміздегі жылы ғана жарық көрген, Мұхаммед Хайдар Дулатиге арналған үлкен монографиялық зерттеуінен бабамыздың туындысы ХҮІ ғасырдың екінші жартысы мен ХҮІІ ғасырдың бастапқы кезінде өмір сүрген әйгілі әдебиетші, ирандық Әмин Ахмет Разидің тарихи дерек ретінде пайдаланғаны белгілі болып отыр /1/.

Бүгінгі таңда ұлы бабамыз Мұхаммед Хайдар Дулатидің мұрасы біршама зерттелді деп айтуға болады. Ұзақ жылдар бойы оның шығармашылық мұрасы тарихи дерек ретінде қарастырылып келді. Әсіресе, «Тарих-и Рашидидің» Қазақ хандығының құрылуы, «казак» атауының мәні, казактардың шаруашылығы, этнографиясы, көрші халықтармен қарым-қатынастары, моғолдардың, Моғолстанның, қырғыздардың тарихы және т.б. мәселелер бойынша деректік мәнінің жоғары екендігі даусыз. Дегенмен «Тарих-и Рашиди» еңбегінің қазақ ру-тайпаларының тарихына қатысты беретін мәліметтері де өте күнды. Бірақ, ұлттық ерекшелігімізді көрсететін ру-тайпалар тарихын зерттеу ісінің жабық тақырыпқа айналуына байланысты бұл мәселеге зерттеушілер де тереңдеп бара бермеді. Тек, кейбір зерттеушілер ғана өздерінің тікелей зерттеу нысаны болып табылатын ортағасырлардағы Әбдіхайыр хандығы немесе Моғолстан мемлекеттерінің этникалық құрамы туралы қысқаша қайырганда Мұхаммед Хайдар Дулати және тағы басқа да авторлардың еңбектеріндегі ру-тайпалар туралы мәліметтерге арқа сүйейді /2/.

Жалпы М.Х. Дулати еңбегі тек қазақ халқының ғана емес, байтақ Азияны мекендеген халықтар тарихын зерттейтін кез келген ғалымның алтын қазығы. Осы орайда Ноғай Ордасының тарихын зерттеп жүрген ресейлік В.В. Трепавловтың мына пікірі назар аударуға тұрарлық: «Мұхаммед-Хайдар 1520-шы жылдардағы қазақ-ноғай қатынастары туралы, 1522 ж. казактар мен ноғайлар арасындағы соғыс туралы, казактардың талқандалып жеңілгені туралы, олардың оңтүстік-шығысқа көшіп кетулері туралы мәліметтер келтірген. Тарихшылар әдетте, біраз қысқартылған болса да, Н.Элайстың сапалы ағылшынша аудармасын пайдаланады» /3/.

Осы орайда қазақстандық шығыстанушы Ю.Г. Баранова осы пікірді толықтыра келіп былай деп атап көрсетеді: «Тарих-и Рашиди» Орта Азияның, қазақ халқының және Қазақстанның, қырғыздардың және Киргизияның тарихын зерттеуде ғана емес, сонымен бірге Шығыс Түркістанның және ұйғыр халқының тарихын ашып көрсетуде де дәстүрлі пайдаланылады» /4/.

Айта кеткен жөн, қазақстандық шығыстанушылар бұл еңбектің қазақ тарихы үшін орасан зор маңыздылығына о бастан-ақ үлкен назар аударған еді. Солардың бірнешеуін мысалға келтіре аламыз. Кезінде В.П. Юдин былай деп жазған еді: «Тарих-и Рашиди» - негізгі тың деректердің бірі. Өзінің зерттеулерінде казактар туралы «Тарих-и Рашидидің мәліметтерін толық дерлік келтірген В.В.Вельяминов-Зерновтың заманынан бері қазақ халқы тарихын зерттеушілердің бірі бұл шығармаға қайрылмай өте алмайды» /5/.

В.П. Юдин бұл еңбектің құндылығын онан ары төмендегідей түсіндіреді: «Қазақтар туралы мәліметтер «Тарих-и Рашидиде» айтарлықтай көп-ақ. Онда Керей мен Жәнібек көшіп кеткенге дейінгі Шығыс Дешті Қыпшақ тарихына қатысты мәліметтер де бар. Мұхаммед Хайдар сондай-ақ Керей мен Жәнібектің көшіп кетулері туралы да мәлімдейді және осыған байланысты казактардың өздерінің аттарын өздеріне неге қабылдағандарын да түсіндіреді. Алғашқы қазақ хандары туралы, қазақ-моғол және қазақ-өзбек қатынастарындағы одақтасу және жауласулар туралы, Моғолстанды басып алу үшін, шын мәнінде қазіргі Киргизия территориясын басып алу үшін күрестегі казактар мен моғолдардың тайталасулары туралы, Жетісудың, Түркістанның және т.б. елдердің тарихи географиясы мен топографиясы бойынша материалдар «Тарих-и Рашидиде» тіптен мол. Оның үстіне Мырза Мұхаммед Хайдар Дулат негізінен қазіргі Қазақстанның оңтүстік аймақтарындағы казактар туралы айтады және Дешті Қыпшақтағы олар туралы ештеңе де білмейді деуге болады. Жоғарыда айтқанымыздай оның айтарлықтай ауқымды мәліметтерін XV-XVIII ғғ. қазақ халқы тарихын зерттеушілерден бастап елдің бәрі пайдаланып келеді. Бірақ олар толығымен игеріліп бітті деп айтуға болмайды. Оның қазақтар туралы мәліметтерін зерттеуге байланысты көптеген жұмыстар әлі алда...» /6/.

Көріп отырмыз, белгілі шығыстанушы В.П. Юдиннің өзі бұл еңбектің тарихымыз үшін маңыздылығын жоғары бағалай келіп, ондағы казактар туралы мәліметтерді әлі де тереңдетіп зерттеу қажеттігіне назар аударады.

Ал, енді «Тарих-и Рашидидегі» ру-тайпалар мәселесіне қайта оралсақ. Бұл жерде мынаны да ескергеніміз жөн. Мұхаммед Хайдар Дулати тайпалар тарихын баяндауға үлкен мән бере қоймаған. Ол өзінің басты мақсаты ретінде ата-бабасы өмір сүрген және мемлекеттігін нығайту үшін күрескен Моғолстан билеушілерінің өмірбаян тарихын жазуды алға қойған. «Менің мақсатым, - дейді ол, алғашқы дәптердің (кітаптың) соңында, - өзімнің ғалымдығымды көрсету емес, алда өткен Моғол хакандарының есімдері уақыт беттерінен мүлде жойылып кетпеулері үшін, естеліктер жазу болып табылады» /7/.

Жеке тайпаларды (оның ішінде кейіннен казактарды құрағандары да бар, калмактарға, өзбектерге және қырғыздарға қосылып кеткендері де бар) бір мемлекетке – Моғолстанға біріктіруді және бір халыққа – моғол халқына айналдыруды көздеген саясат кезінде өмір сүрген М.Х. Дулатиді казак рулары мен тайпалары туралы аз жаздың деп кінәлау әрине орынсыз. Оның өзі шыққан дулат тайпасы әлі де толық қалыптаса қоймаған Қазақ хандығының құрамына түгелдей кірмеген болса, ал Моғолстанда ол керісінше аса ықпалды тайпа болып тұрса, бұл мәселе «Тарих-и Рашидиде» қайдан толық жазылсын.

Бірақ кейініректегі «біртұтас совет халқын» құру идеясы тәрізді орта ғасырларда біртұтас моғол халқын жасауда сәтсіздікке ұшырады. Мұндағы ең басты қателік этникалық және ұлттық ерекшеліктерді толық ескермеу еді. Моғол халқын жасау саясатының бастауларын М.Х. Дулати Шыңғысхан дәуірінен баяндайды.

Мұхаммед Хайдар Моғолстанның негізгі халқын моғолдар деп атағанымен, моғолдардың ру-тайпалық құрамына талдау жасау мынандай мәселені айқындап берді. Негізінен моғолдар атауының астарында Жетісудың казак ру-тайпалары мен қырғыздар жатқаны белгілі /8/. Бұған Мұхаммед Хайдар Дулатидің де «қырғыздар моғол тайпаларының бірінен еді» деп жазуы да тікелей дәлел бола алады /9/.

Ол Шыңғыс ханның төрт баласына ұлыстар бөліп бергенін, сол ұлыстардың бірі осы Моғолстан екенін айта келіп, моғолдардың кім екендігін төмендегідей түсіндіреді: «Моғолдар екі бөлікке бөлінді: бірі – моғолдар, басқалары – шағатайлар. Бірақ бұл екі топ өзара жауласудың, бірінің құқықтарын екіншісінің көзге ілеулері негізінде бірін-бірі кемсітіп атады. Осылайша, шағатайлар моғолдарды «джете», ал моғолдар шағатайларды – «караунас» деп атады. Қазір шағатайлықтардан, Бабур Падишахтың балалары болып табылатын олардың билеушілерінен басқа ешкім де қалған жоқ. Ал шағатайлықтардың орнына, олардың мұраға қалған иеліктеріне әр түрлі адамдар қоныстанды» /10/.

Көріп отырмыз, Моғолстан этникалық негізде рухани жағынан Мұхаммед Хайдар Дулатидың кезінде-ақ екіге бөлінген. Шағатайлықтар түркіленген – моңғол тектес тайпалар болса, ал түрік тілдес тайпалар - джете (жете, чете) деп аталған. Кейінгілері біртіндеп, XVI ғасырда казак, қырғыз және өзбек халықтары құрамына кірді. Тарихшы А.И. Левшин «арабтар, кейде персиялықтар өздері иемденген жерлерді чете немесе Джете, Туркестан, Туран, Верас – Сейхун және Қышшақ деп атады», - деп жазады /11/.

Көріп отырмыз, бұл атау байырғы казак жеріне сырттан таңылған. Жарайды, солай-ақ болсын. Олай болса, шағатайлықтар бұл атауды өздерінің қарсыластарын кемсіту үшін қалай пайдалана алды?

А.И. Левшинді одан ары оқысақ мәселе түсінікті бола түседі. Оның түсіндіруінше «жете» - «қарақшылар», «қаңғыбастар» деген ұғым береді. Шағатайлықтар, оның пікірінше, моғолдарды «олар көшпелі, «қарақшылық» өмір кешкені, сақтағаны» үшін осылай атаған /12/.

Мұның өзі бүгінгі зерттеушілер назарын аударатын маңызды мәселе деп ойлаймыз. Көріп отырмыз, «жете» ұғымы мен «казак» атауының арасында мағыналық жағынан өзара жақындық бар. Бұл атаулар жат жұрттық арабтар мен парсылардың немесе жергілікті түркілердің бір мағыналы түсінікті екі түрлі атаулары болып шығуы да мүмкін ғой.

М.Х. Дулати билеуші, үстем тайпалар одағы ретінде шағатайлықтардың да жойыла бастағанын ашық айтады. Сонымен қатар ол моғолдардың жойыла бастағанын да жасырмайды. «Моғолдар болса, деп жазады ол, - Туранның және Қапғардың айналасында шамамен отыз мыңдай адам қалды, ал Моғолстанды өзбектер мен қырғыздар басып алды. Қырғыздар моғол тайпасы бола тұрса да, хакандармен көптеген қайшылықтар болуы себепті олар моғолдардан бөлінді. Моғолдар жаппай исламды қабылдады және мұсылмандармен бірігіп кетті...» /13/.

Осы жерде мына бір мәселені де айта кетуіміз керек. Көптеген қырғыз зерттеушілері Дулатидің рсы мәліметтерін пайдалана отырып, «Іле-Ертіс өзендері аралығындағы» қырғыз тайпалары туралы тезисті ұстынып отыр. Белгілі зерттеуші К.А. Пишулина қырғыз тарихшыларының еңбектерінде көбірек айтылатын бұл пікірді әділ сынға алады. Зерттеуші бұл еңбектерде көрініс беріп қалатын казактардың Керей мен Жәнібек келгенге дейінгі Жетісуда «болмағандығы» туралы пікірлерін сынға алады. Пікірінің дәлелі ретінде Мұхаммед Хайдар Дулатидің шығармасындағы Жетісуды мекендеген, кейін казак халқының этникалық негізін құрған казак ру-тайпалары туралы мәліметтерін келтіреді /14/. Моғолстандағы казак ру-тайпаларының тарихына қатысты Мұхаммед Хайдар Дулатидің еңбегін басқа да ортағасырлық авторлар, мәселен Низам ад-Дин Шами, Шараф ад дин Йезди, Муин ад-Дин Натанзи және т.б. еңбектеріндегі мәліметтермен толықтыра түсуге болады. Бұл еңбектердегі моғолдардың ру-тайпалық

құрамы туралы мәліметтерді зерттеуші В.П. Юдин жинастырып, бұл ру-тайпалардың қазақ, ұйғыр, қырғыз халықтарымен этникалық байланыстарын анықтаған /15/.

Бұл еңбегін М.Х. Дулати 952 (1546) жылы Кашмирде жазғаны белгілі. Бұл Қазақ хандығының уақытша әлсіреген кезі және Жетісуда өзбектердің әсіресе қырғыздардың үстемдігі нығая бастаған тұс еді. Міне осы жағдайға байланысты оңтүстік жаппай ислам дінін қабылдап жатқан болатын.

Міне, осы кезең «Тарих-и Рашидиде» шынайы қалпында берілген. Алыс Кашмирде жатқан М.Х. Дулатида туған өлкесі туралы нақты мәліметтер әрине аз еді, солай бола тұрса да ол, басқа адамдар арқылы жеткен мәліметтерді бұрмаламай кейінгі ұрпаққа қаз-қалпында жеткізуге тырысты. Оның еңбегінің тарих үшін маңыздылығы да міне осында. Ұлы тұңға бізге, бүгінде міне, осы үшін де қажет.

XV-XVI ғасырлар аралығындағы ру-тайпалардың қоныс аударулары, яғни олардың белгілі бір себептерге байланысты бір билеушінің қол астынан екінші билеушінің иелігіне қоныс аударып, көшіп кетуі жиілеп кеткен. Бұл оқиғалар Мұхаммед Хайдар Дулаттың да шығармасында айқын көрініс берген. Ол Жошыдан тараған хан ұрпақтарының арасында билік үшін болған талас-тартыс, алмағайып тұрақсыз заманда оларды қолдаған ру-тайпалардың тарихынан да мәліметтер береді.

Мәселен, Моғолстанда Жүніс хан билікке келгеннен кейін шорас, барин тайпаларының әмірлері өз адамдарымен Амансанжы қалмаққа кетеді. Ал, бұлғашы, қалучи және т.б. бірнеше тайпалар Әбілхайыр ханның қол астына, Шығыс Дешті Қыпшаққа кетеді /16/. Осылайша бұл кезеңде болашақ қазақ, қырғыз және т.б. халықтардың этникалық құрамы айқындала бастаған еді.

Сондықтан М.Х. Дулатидің бабаларының және өзінің заманы қазақ, өзбек, қырғыз тәрізді туысқан халықтардың ұлттық мемлекеттерінің тарих сахнасында жаңадан қалыптаса бастаған кезеңімен тұспа-тұс келді. Бұл Шыңғыс хан ұрпақтары бөлісіп алған өлкенің бірнеше мемлекеттерге бөлініп, өзара қырқысып жатқан, яғни этникалық мүддеден саяси-мемлекеттік мүдде әлдеқайда жоғары тұрған кезең еді. Жаңадан Моғолстан жерінде құрылған Қазақ хандығы болса, іргесін әлі де кеңейте қойған жоқ болатын. Оның айналасындағы Моғолстан мемлекетінің құрамындағы, кейінірек осы Қазақ хандығы құрамына қосылған тайпалар, оның ішінде әрине, М.Х. Дулатидің туыстары дулаттар да бар, бәрі өздерін мемлекет атына сәйкес моғолдармыз деп атаған кезең еді. Мемлекет мүддесі тайпалық, этникалық мүддеден жоғары тұрғандықтан да кемегер М.Х. Дулати өзінің еңбегінде өзі әңгімелейтін тарихи тұлғалардың этникалық шығу тегіне тереңдеп бармай, олар шыққан тайпаларды атаумен ғана шектеледі.

Дегенмен «Тарих-и Рашидиді» оқи отырып, сол заманда өмір сүрген арканут, арлат, барлас, бахрин (барын), бекжак (бекчик), бұлғашы, бұлдай, ганча, жалайыр, дулат, духтуй, итаршы, қалушы, катур, каучин, керей, қалмақ, қанлы, құрлұқ, құрлақут, құлынжы, қыпшақ, қырғыз, меркіт, маңғыт, найман, сұңқаршы, сұлдыз, таңғұт, татар, тәжік, түрікмен, түрік, ордабегі, шорас, шігія тайпаларының атауларын кездестіреміз.

Мұхаммед Хайдар Дулати бұл ру-тайпалардың тарихын жеке-жеке баяндамаса да, олардың бірқатарлары туралы Моғолстанның саяси өміріндегі белсенділігі мен ондағы оқиғаларға қатыстылығына байланысты біршама мәліметтер береді. Жоғарыда аталған ру-тайпалардың барлығы сол заманда «шағатайлар», «моғолдар», «өзбектер» деген атпен белгілі этносаяси қауымдастықтарға біркөні белгілі. Сондықтан олар өзара үнемі жауласып жататын. Бұл туралы Мұхаммед Хайдар Дулати 1502-1514-15 жылдар аралығындағы тынышсыз заманда өзбек, шағатай, моғолдардың бір-бірімен жауласуларының одан әрі өршіп кеткенін жазды. Ол: «бұрын баяндалғандай, осы он екі жылда бұл елде алдамшы өмірдің тақсиреті мен (биліктің) тұрақсыздығын, есепсіз төңкерістің тауқыметін көрді, уақыттың тезіне шыңдалды, шайқасу мен ұрыс жүргізу тәжірбиесін алды, шабуыл жасау жолын игерген, бір сәтке болса да, әскери жұмыстарын естерінен шығармайтын әмірлер еді. Бұл білгірлік тек әмірлерге ғана тән емес еді, моғол тайпаларының қауымдарының ішінде пікірі мен ақыл-кеңесін тыңдап, ден қоятын адамдар аз емес-ті», - деп жазды /17/.

Одан әрі сол замандағы беделді әмірлер туралы баяндауға көшеді. Мұхаммед хайдар Дулатидің еңбегінде аттары аталатын жоғарыда біз санамалап шыққан ру-тайпалардың көбісі қазіргі таңда қазақ халқының құрамында кездесетіндігі белгілі. Сондықтан қазақ халқының этникалық негізін құраған осы ру-тайпаларға тоқталсақ.

Автор бұл тайпалардың ішінде Моғолстадағы ең беделді әрі ықпалды тайпа дулаттар екендігін айта келе, одан шыққан әмірлер тарихын тізіп шығады. Бұлардың қатарында автордың ата-бабалары Өртөбенің үрім-бұтақтарынан бастап, автордың замандасы, немере ағасы Сейіт Мұхаммед әмір, Қаракұлақ мырза, Шаһ Назар мырза, Мырза Әлі Тағай, Құллық Мирақ мырза және өзін де атап кетеді. Жалпы Мұхаммед Хайдар Дулатидің шығармасынан дулат тайпасының тарихына қатысты көптеген мәліметтер алуға болады. Мұхаммед Хайдардың дулаттардың тарихына қатысты мәліметтерін алдыңғы тарауларымызда кең пайдаланғандықтан оған тоқтала қоймаймыз.

Қазақ халқының этникалық негізін қалаған ең ежелгі тайпалардың бірі – қаңлылар. Бұл тайпа атауы Мұхаммед Хайдар шығармасында «Зафар-намеден» берілген үзіндіде айтылады. Мұнда Тоғлық-Темір ханның Мәуереннахрға жасаған жорығы кезінде алғы шепке жіберген әмірлерінің қатарында қаңлы тайпасынан шыққан әмір Бекжактың болғандығы туралы жазылған. Бұдан әрі, келесі бір ірі тайпа – қыпшақтар мен жалайырлар туралы да құнды мәліметтер келтірілген. Мұнда әмір Темірдің

қолбасшыларының бірі болған қыпшақ әмірі Сары Бұға мен Әділ шах жалайырдың Темірге оған қарсы күресі баяндалады. Сондай-ақ әмір Темірдің билігіне қарсы шыққан тайпалардың бірі – керейлер де қазақ халқының негізін қалаған ірі тайпалардың бірі. Жалпы Мұхаммед Хайдар Дулатидің еңбегінде қазақтар, қазақ деген атулар да жиі кездеседі. Дегенмен автор оның этникалық құрамын талдап жатпайды. Бірақ қазақ халқының халық болып қалыптасу процесінің соңғы кезені болап табылатын XIV-XV ғасырдың алғашқы ширегіндегі этникалық процестердің ерекшеліктері туралы құнды мәлімет беретін «Тарих-и Рашиди» шығармасының мәні зор. Бұған біз жоғарыда келтірген, Моғолстан мен моғолдардың этникалық құрамы туралы Мұхаммед Хайдар Дулати келтірген мәліметтер дәлел бола алады.

Қорыта келгенде Мұхаммед хайдар Дулатидің еңбегінің деректік маңызы өте зор. «Тарих-и Рашиди» шығармасының қазақ тарихының дерегі ретіндегі бар мүмкіндігін толық зерттеп болдық деп айтуға әлі ертерек.

Пайдаланған әдебиеттер мен деректер тізімі:

1. Ахмедов Б.А. Государства корчевых узбеков. – М., 1965.; Пищулина К.А. Юго-Восточный Казахстан в середине XIV – начале XVI вв. (Вопросы политической и социально-экономической истории).
2. Сұлтанов Т.И. Кочевые племена Приаралья. – М., 1982.
3. Трепавлов В.В. История Ногайской Орды. – М., 2002. -35 б.
4. Абусейтова М.Х., Баранова Ю.Г. «Тарихи-и Рашиди» // Письменные источники по истории и культуре
5. Казахстана и Центральной Азии в XIII-XVIII вв. (библиографические обзоры). – Алматы, 2001. -101 б.
6. Юдин В.П. Тарих-и Рашиди // Письменные источники по истории и культуре Казахстана
7. Центральной Азии в XIII-XVIII вв. (библиографические обзоры). – 95 б.
8. Юдин В.П. Тарих-и Рашиди // Письменные источники по истории и культуре Казахстана
9. Центральной Азии в XIII-XVIII вв. (библиографические обзоры). - 96 б.
10. Мирза Мухаммед Хайдар. Тарихи Рашиди. / Введение, перевод с персидского А.Урунбаева
11. Р.П.Джалиловой, Л.М.Епифановой. – Ташкент, 1966. -185 б.
12. Пищулина К.А. Юго-Восточный Казахстан в середине XIV – начале XVI вв. (Вопросы политической и социально-экономической истории). -229 б.
13. Дулати М.Х. Тарих-и Рашиди.
14. Мирза Мухаммед Хайдар. Тарихи Рашиди. / Введение, перевод с персидского А.Урунбаева, Р.П.Джалиловой, Л.М.Епифановой. -184 б.
15. Левшин А.И. Описание киргиз-казачьих, или киргиз-кайсацких орд и степей. – Алматы, 1996. -149 б.
16. Левшин А.И. Описание киргиз-казачьих, или киргиз-кайсацких орд и степей. -473 б.
17. Мирза Мухаммед Хайдар. Тарихи Рашиди. / Введение, перевод с персидского А.Урунбаева
18. Р.П.Джалиловой, Л.М.Епифановой. -184 б.
19. Пищулина К.А. Юго-Восточный Казахстан в середине XIV – начале XVI вв. (Вопросы политической и социально-экономической истории). -237 б.
20. Юдин В.П. О родоплеменном составе могулов Моғулистана и Моғулии и их этнических связях с казахскими и другими соседними народами. // В кн.: Юдин В.П. Центральная Азия в XIV-XVIII веках глазами востоковеда. – Алматы, 2001. -52-65 бб.
21. Дулати М.Х. Тарих-и Рашиди. -109 б.
22. Дулати М.Х. Тарих-и Рашиди. – 332 б.
23. Жемней И. Мұхаммед Хайдар Дулат. Тарихшы-каламгер. – Тараз, 2007. -43 б.